

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XXV-2

APPENDIX

BELGRADE

1994

Андријана ГОЈКОВИЋ
Београд

ЦИГАНИ У ПРОУЧАВАЊИМА ТИХОМИРА БОРЂЕВИЋА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ЦИГАНСКУ МУЗИКУ

Апстракт: Захваљујући познатом српском етнологу Тихомиру Ђорђевићу постављени су темељи систематским и научним проучавањима Цигана у Србији. Он је чак и своју докторску дисертацију, коју је одбранио 1902. у Минхену, посветио Циганима у Србији. Будући да је Ђорђевић проучавао многа питања из материјалне и духовне културе Цигана, он није могао заобићи ни њихову музику. Зато је велики део овога рада, после кратког прегледа Ђорђевићевих прилога о Циганима у Србији, посвећен баш питањима циганске музике, о којој је Ђорђевић донео веома објективне закључке, који до данас нису ништа изгубили од своје важности.

Свако ко проучава Цигане, тј. Роме на нашим просторима никако не може заобићи многобројне објављене стручне и научне прилоге Тихомира Ђорђевића. Јер, Тихомир Ђорђевић је један од наших ретких научника који је у свом свеобухватном проучавању народног живота и обичаја значајно место посветио и овоме необичном народу који себе назива Ромима. Он је, заправо, тај који је код нас започео пионирски посао у проучавању наших Цигана. Тиме је, у ствари, поставио темеље наше циганологије, која до тада није привлачила потребну пажњу стручњака. Тек с појавом Ђорђевићеве докторске дисертације *Die Zigeuner in Serbien*, коју је одбранио 1902. године у Минхену, а која је објављена у два тома у Будимпешти (I том, 1903, а II том 1906), постављени су темељи систематским и научним проучавањима Цигана у нашој земљи.

Своје прво интересовање за живот и обичаје Цигана Ђорђевић је испољио у Алексинцу, где је радио као млад професор, да би га касније проширио на све Цигане у земљи. Од самога почетка, с нервом и даром правога научника, Ђорђевић је савесно обрађивао многа питања из њихове духовне и материјалне културе. О томе сведочи и педесетак његових стручних расправа и чланака, који потврђују чињеницу да материјал који је Ђорђевић прикупио о Циганима није остао само нагомилана етнографска грађа. Напротив, он је, као врстан етнолог, тај материјал обрадио врло студиозно, с пуно својих личних ставова и критичких осврта.

Међу тим радовима истиче се, рецимо, Ђорђевићева књига *Циганске народне приповетке* која обухвата око 150 циганских народних умотворина сакупљених у различитим крајевима земље. Збирка је сачињена на основу разних видова усмене традиције Цигана, будући да они, као номадски народ у сталноме покрету, нису имали азбуку па, према томе, ни писану реч, те је зато и читава њихова традиција преношена, вековима, усменим путем, с генерације на генерацију. Збирку превасходно чине приповетке, мада у њој има и бајки, новела, скаски и јуначких приповедака. За ову Ђорђевићеву збирку слободно се може рећи да је у то доба била репрезентативна и да је за оно време била једна од најпотпунијих и најбољих, чак и у односу на сличне иностране збирке.

Ипак, тек с појавом дисертације *Die Zigeuner in Serbien*, заправо монографије о Циганима у Србији, Ђорђевић је стескао своју потпуну афирмацију на овоме пољу. Он се том монографијом представио и међународној научној јавности као солидан стручњак високог научног дитета, што му је донело светско признање и уважавање. На основу постигнутих резултата, постао је члан познатог друштва *Gypsy Lore Society*, основаног у Лондону 1878. године, и дугогодишњи сарадник у часопису тога Друштва *Journal of the Gypsy Lore Society* који, покренут 1888, излази још и данас.

Као стручњак општог ока и ванредне способности да запази све појаве, промене и проблеме, али и све карактеристике материјалног и духовног живота народа на нашем Балканском полуострву, Ђорђевић је са истим научним критеријумима приступао и проучавању овог посве необичног народа који се, долазећи с неколико страна, настањивао по широком балканском простору. Усредсређујући своју пажњу на Цигане у Србији, Ђорђевић је показао интересовање не само за њихова антрополошка обележја и карактерне особености, већ се интересовао и за њихову прошлост и њихов живот, њихову бројност и њихово насељавање, за њихове врсте, језик и предања, за њихову културу... Заправо, посматрао је овај народ са свих могућих аспеката, а све зато да би створио потпуну слику о народу који се видно разликовао од староседелаца и

који је испољавао, пре свега, огромно и стално присутно осећање за слободу и музику.

Износићи разна мишљења многих научника о пореклу Цигана (J.G. Rüdiger, H.M.G. Grellmann, A.F. Fott, Ф. Миклошич), сам Ђорђевић сматра да је "данас питање порекла Цигана из Предње Азије потпуно свршена ствар". Истина, он при томе подвлачи да тек треба утврдити од ког су се индијског народа Цигани одвојили пошто у Индији има много народа који живе по цигански - истим начином живота и с истом економијом, и са још увек недовољно проученим језицима. Нажалост, и поред многих каснијих хипотеза и теорија, до данас није постигнута потпуна сагласност у погледу тог проблема. То је још увек питање "на које одговор има тек да дође", како је својевремено записао сам Тихомир Ђорђевић.

Према Ђорђевићу, једно од питања које чека одговор је и време, али и узрок њиховог напуштања Индије. Нажалост, и то питање је још увек актуелно.

Што се тиче њиховог кретања и појаве у европским земљама, где су називани разним именима - док они сами себе називају именованом Ром, Рома, Роми, што значи човек, а особе других националности зову гајо, гајован, мануш - Ђорђевић наводи прве помене за које се до тада знало. На основу података о њиховој појави у суседним земљама, он претпоставља да је на нашем балканском простору Цигана могло бити већ у XIV веку. Међутим, каснијим проучавањима је утврђено да их је на српским територијама било и пре тога, пре него што су Турци започели свој поход на Балкан и српске земље.

На основу праћења појаве и кретања Цигана у српским крајевима, Ђорђевић је утврдио да су они у предратну Србију долазили постепено и с неколико страна. Зато их је разврстао у четири групе: Турски Цигани, Бели Цигани, Влашки Цигани и Мађарски Цигани, с тим што је свакој од поменутих група посветио достојну пажњу.

Као комплетан етнолог, заинтересован за све видове материјалне и духовне културе једнога народа, Ђорђевић је проучавао живот и обичаје различитих група Цигана на територији предратне Србије. Утврдио је да сви Цигани немају истоветне обичаје, што је била последица њихове способности да се лако и брзо прилагођавају средини у којој су живели. Тиме су они настојали да прихвате што више од начина живота локалног аутохтоног становништва, како би се што боље уклопили у живот средине у којој су се настанили.

Од многих обичаја које је Ђорђевић забележио ваља издвојити свадбене и посмртне обичаје. Они су били чак посебно истакнути у иначе врло повољној критици целокупне Ђорђевићеве

монографије о Циганима у Србији, објављеној у часопису *Journal of the Gypsy Lore Society*. У истоме часопису критика је повољно реаговала и подвукла значај Ђорђевићевог студиозног интересовања за веру Цигана, за циганска предања, циганска веровања у природу, циганске враџбине...

По Ђорђевићевом мишљењу, занимања Цигана условљена су њиховим специфичним начином живота. Она су их често издвајала од других народа, јер су се и бавили другачијим и посебним пословима, по којима их је народ делио и разликовао: торбари, ковачи, перјари, котлари, џамбаси, мечкари... Међу тим занимањима налази се и занимање свирача.

Како је и сам Ђорђевић био уочио изражену склоност Цигана ка музици, он је у својим проучавањима посебну пажњу посветио њиховој музичкој надарености. Цео један одељак у својој монографији о Циганима Ђорђевић је посветио томе питању. О томе је објавио и посебан чланак у "Босанској вили" (1910) под насловом *Цигани и музика у Србији*, који је касније изашао и у седмом тому књиге *Наш народни живот* (Београд, 1933). Ту Ђорђевић истиче да "свирање је општи цигански дар, кога има у свих њих, ма које врсте били и ма којим се другим занимањем бавили".

Осим тога, Ђорђевић не само да износи карактеристике које се односе на њихову општу музичку надареност, него даје и карактеристике Цигана музиканата. Као опште црте које су у том погледу заједничке свим Циганима света, Ђорђевић је навео и закључке са Конгреса фолклора, одржаног у Лондону 1891. године, са којима су и резултати његових проучавања били у потпуној хармонији.

Та Ђорђевићева лична, врло објективна и коректна, реална и реалистична запажања о музици Цигана у Србији, сачувала су, у доброј мери, сав свој значај и важност до дана данашњег - без обзира на то колико смо ми данас спремни да прихватимо или не прихватимо, да се сложимо или не сложимо са тим његовим закључцима, било да су позитивног или негативног карактера.

Према Ђорђевићевим проучавањима, музика Цигана у Србији показивала је своје особености повезане како са цртама њиховог карактера и темперамента, тако и са музиком средине у којој су живели. Наиме, Ђорђевић је утврдио да су Цигани, долазећи углавном из Турске, Румуније и Мађарске, доносили собом и музику и инструменте земаља из којих су долазили (оријенталну, румунску, мађарску), али су ту донету музику морали напуштати јер је била страна новој средини. Зато су прихватили музику нове средине која се у тим крајевима тражила и била радо слушана. Осим тога, до појаве Цигана музички инструментаријум српског народа био је прилично ограничен. Наиме, народ је свирао на својим традиционалним инструментима као што су свирала, двојни-

це, гајде, гусле, које је сам и правио. Међутим, са појавом Цигана тај се инструментаријум проширио, јер су Цигани са собом донели и нове музичке инструменте (зурле, бубањ, даире, шаркија, виолина) које су израђивали посебни мајстори. Будући да је до појаве Цигана народ свирао само за своје лично задовољство, без плаћених свирача, на својим народним инструментима, са Циганима музика почиње постајати занатски производ, јер Цигани, као професионални музиканти, свирају за награду, сматрајући музику робом која се продаје као и свака друга врста робе. Зато се са појавом Цигана у Србији јављају и свирачи професионалци којих до тада није било. Не прихватајући затечене народне музичке инструменте (свирала, двојнице, гајде, гусле), али изводећи истовремено музику средине у којој су се нашли на својим донетим музичким инструментима (зурле, бубањ, даире, шаркија, виолина) и тако удовољавајући укусу публике, Цигани су успели да се наметну као готово једини свирачи и да постану главни носиоци целокупног музичког живота у Србији XIX века. Зато се у то доба на свирање и није друкчије гледало него као на цигански посао и позив. Истовремено, ти професионални свирачи често су стварали своје дружине. Такви цигански музички ансамбли, поготово по варошима, били су углавном састављени од свирача на виолини, виоли, контрабасу, као и бубњара и добошара. Дружине циганских музиканата ишле су по целој Србији да увесељавају широке масе, па су многе од њих стекле посебну репутацију међу народом и биле надалеко познате и радо позиване при разним светковинама и слављима. Захваљујући тој својој упорности, односно брзом прилагођавању укусу публике, Цигани су тако рећи потпуно преузели музички живот у Србији XIX века, те је њихова музика постала музика широких маса. Како каже Ђорђевић, она ће се "као таква за дуго одржати по варошима, саборима, кафанама и весељима где свака лака роба може лако да прође". Овим својим закључком Ђорђевић је пре више од педесет година изразио оно што је и данас, и поред нешто измењених социјалних и политичких прилика, сачувало свој пуни одговарајући смисао.

Ипак, иако је ова музика била музика средине у којој су Цигани живели, она је одисала и одражавала њихов посебан начин интерпретације. Како каже Ђорђевић, "Цигани музици нису никад верни до краја, они у њој не негују оно што је карактеристично за ту музику, него је декарактеришу и циганизирају". Поготову ако се зна да су Цигани "продавањем те своје музичке робе" увек претеривали. Они су пред публиком често изводили музику коју су рђаво запамтили, па чак и чији смисао нису добро разумели. То се нарочито односи на циганско певање, при којем су речи, због њима својствене површности и брзине, постајале накардне ("зујте стрине" уместо "зујте струне").

Имајући пред собом резултате својих истраживања, Ђорђевић је, зато, на постављено питање да ли су Цигани музику у Србији унапредили и подигли, дао негативан одговор. Он каже: "Народној су музици дали један специјалан тон и карактер, а у народној маси нису ширили праву и здраву вишу музику, већ унакажену, циганизирану... Примитивну народну музику мењају гдешто у битним појединостима: детаље јој на свој начин улепшавају или их, ако су лепа, до кварења потенцирају, или јој додају украсе, по изгледу нежне и лепе, али који јој не припадају. То је оно 'циганско' у народној музици коју они производе, то је оно чијем се лаком извођењу широка маса диви."

Ипак, и поред ових строгих, али истовремено и врло реалних и тачних констатација у вези са циганском музиком у Србији, Ђорђевић, који је знао и цигански, запазио је да Цигани имају и својих песама на циганском језику које се јавно не изводе, већ се могу чути само у њиховом кругу и само међу њиховим сународницима. Утврдио је да те песме обично певају они који се не баве музиком (жене, деца). И мада те песме, како је приметио сам Ђорђевић, показују у извесној мери и нека обележја музике српске околине, оне су у себи, ипак, очувале оно нешто посебно, специфично циганско. Зато Ђорђевић сматра да су те песме "...од специјалног интереса за проучавање, као један засебан етнички знак - оне су њихова домаћа роба различита од њихове занатске и немају ничега заједничког са оним што Цигани свирачи и певачи за публику производе. Оне су примитивне, оне остају на дому као и све народно".

Овом констатацијом Ђорђевић је потврдио и постојање оне праве, оригиналне, аутентичне музике Цигана коју, нажалост, још ниједном "гацовану" није пошло за руком добро да упозна и детаљно проучи - а што време више пролази биће све теже, јер се данашње генерације стопроцентно прилагођавају музици средине у којој живе. Њихови стари сународници, који су још и могли знати те њихове древне мелодије, углавном су помрли, тако да је тај "засебан етнички знак", како је утврдио Ђорђевић, остао нама недоступан до дана данашњег, упркос чињеници што Роми данас упорно тврде да су они ту своју стару изворну музику изнели у јавност и да је више не чувају само за себе, сматрајући да је дошло време да са својом музичком традицијом упознају и особе неромске националности. Нажалост, данашњим проучавањима се могло утврдити једино да све мелодије које се јавно изводе као аутентична ромска музика исувише подсећају на музику домаћег становништва с којом имају заједничких црта. То је видно и онда када су речи тих песама на циганском језику, или су у њима обрађени мотиви из циганског живота - што је, по мишљењу Рома, најбољи знак да је нека мелодија циганска тј. ромска. Такве

мелодије, по њиховом схватању, представљају оно право, старо циганско музичко наслеђе. Нажалост, они при томе губе из вида, односно не знају важну чињеницу да за музику и музичко наслеђе важе јасни и одређени музички критеријуми, а не језички елементи и принципи.

Истовремено ваља истаћи да је подражавање домаће народне и забавне музике циганских музиканата данас нарочито изражено по градовима, где се музички спектакли ромских извођача нимало не разликују од многих спектакла народне и забавне музике неромских извођача, како у погледу инструмената и озвучења, тако и у погледу облачења и сценских ефеката.

Сеоска пракса је нешто мало друкчија. Она је још увек, у извесној мери, задржала онај свој стари начин свирке и песме циганских дружина по вапарима, саборима, кафанама и веселима као у доба Тихомира Ђорђевића, само сада са нешто измењеним саставима и репертоаром у односу на оне из доба овога научника. Данашњи ансамбли имају, тако рећи обавезно, хармонику, а све више и дувачких инструмената, док је раније преовлађивала виолина. Репертоар ових циганских музичких ансамбала прилагођен је данашњем музичком тренутку, захтевима и укусу данашње публике. Свира се углавном музика која је у моди, а то су новокомпоноване мелодије помоћу којих се у широким масама, и за широке масе, ствара нова народна музика лишена оних карактеристика које је некад имала српска народна музика. Због многих страних елемената и нових ритмичких образаца данашња нова народна музика све више губи свој идентитет и приближава се неком неодређеном интернационализованом музичком изразу и изражавању.

Имајући у виду велику ромску способност за брзо и лако прилагођавање свим променама у једноме друштву, није чудо што су у српском етничком простору цигански музички ансамбли постали, заправо још увек остали међу главним носиоцима и пропагаторима нове народне музике. Они и данас, упркос свој својој "модернизацији", исто као у доба Тихомира Ђорђевића, изводе музику "чијем (се) лаком извођењу широка маса диви" - дакако, са свим оним негативним карактеристикама које је Тихомир Ђорђевић запазио, забележио и на њих скренуо пажњу. Јер, без обзира на сва настојања Рома да иду укорак са данашњим временом и да му се свесно прилагођавају, што они својим спољашњим поступцима видно показују, они се ипак нису могли ослободити оних својих урођених карактерних црта и одлика које су дубоко utkане у читаво њихово биће, а које се генски преносе на читаве генерације ромске популације. А такве генетске одлике могу се не само тешко саображавати и прилагођавати, већ се тешко, заправо никако не могу ни мењати ни потпуно ишчезнути - осим уколико

генетика не буде у будућности толико напредовала да ће се једног дана, по жељи, моћи мењати и наследни фактори и кодови.

Зато када данас, педесет година после смрти Тихомира Ђорђевића, критички анализирамо резултате његових проучавања Цигана у Србији, морамо одати дужно признање овом нашем вршном етнологу не само на тако савесно и темељно прикупљеном, већ и научно обрађеном материјалу. У свему овоме његова величина је утолико већа што је он - упркос личном саосећању са овим несретним народом и свом великом личном пријатељству с његовим припадницима, који су се одувек налазили на најнижој социјалној лествици - остао на висини свог научног задатка. То значи да је остао крајње објективан у својим проучавањима. А баш тај његов објективан критички став је и допринео да су његова проучавања која су нам, срећом, остала у наслеђе, задржала своју пуну вредност до наших дана.

LES TSIKANES DANS LES ETUDES DE TIHOMIR ĐORĐEVIĆ AVEC UN APERÇU SPECIAL DE LA MUSIQUE TSIKANE

R é s u m é

Le célèbre ethnologue serbe, Tihomir Đorđević, était bien intéressé pour les Tsiganes. Il a même passé son doctorat à Munich en 1902 avec le thème "Die Zigeuner in Serbien". Cet ouvrage a représenté la base de toutes les études futures de cet étrange peuple.

Après avoir donné un aperçu des publications de Tihomir Đorđević sur les Tsiganes en Serbie, l'auteur a spécialement souligné son intérêt pour la musique tsigane, en constatant que les réflexions, constatations et conclusions de Tihomir Đorđević sont exactes et toujours valables, même 50 ans après sa mort.

ЛИТЕРАТУРА

Ђорђевић, Тихомир,

1933 *Цигани и музика у Србији, у: Наш народни живот VII*, Београд.

Гојковић, Анријана,

1977 *Роми у животу наших народа*, Звук 3, Сарајево, 45-50.

1982 *Размишљања о музици Рома*, Гласник Етнографског института САНУ XXXI, Београд, 61-68.

1986 *Рад Тихомира Ђорђевића на проучавању Цигана*, Народно стваралаштво 1-4, Београд, 101-106.

Петровић, Бурђица,

1976 *Цигани у средњовековном Дубровнику*, Зборник Филозофског факултета, XIII-1, Београд, 123-158.